

Inledning

Lantförsvarsdepartementet tillkom i samband med departementalreformen år 1840. De ärenden, som tidigare handlagts inom krigsexpeditionen, uppdelades nu på lantförsvars- och sjöförsvarsdepartementen. Lantförsvarsdepartementets första konseljdag var den 19 maj 1840.

Enligt kungl. stadgan angående fördelningen av ärendena mellan statsdepartementen av den 16 maj 1840 (SFS 1840 nr 14) hörde följande ärenden under lantförsvarsdepartementet:

ärenden rörande lantförsvarets ordnande och vidmakthållande samt den anställda personalen, dispositionen över till lantförsvaret anslagna medel och persedlar, fästningars byggnad och underhållande, undervisningsanstalter, kyrko- och sjukvårdsangelägenheter, pensions- och välgörenhetsinrättningar för lantarmén och därtill hörande stater;

indelningsverket och roteringsverket för armén;

frågor om lantrupper kommendering till tjänstgöring eller användande till erforderliga allmänna arbeten;

vården om för lantförsvaret upplåtna boställen och byggnader, samt det Kronan tillkommande inseendet över styckebruken, gevärsfaktorierna och kruttillverkningen;

frågor rörande telegrafinrättningarna i riket, med undantag av de för flottans enskilda behov inrättade. (Med telegrafinrättningarna menas här den militära optiska telegrafan.)

Därtill kom de s.k. kommandomålen, dvs sådana ärenden av i allmänhet mindre vikt som avgjordes av konungen som högste befälhavare över krigsmakten till lands. Dessa ärenden avgjordes enligt regeringsformens §15 för lantförsvarsdepartementets vidkommande av konungen efter föredragning av chefen för lantförsvarsdepartementet, och i närvaro endast av denne. Kommandomålen rörde huvudsakligen arméns vapenövningar, skolor, utbildningskurser, personalredovisning, tjänstgöringsförhållanden, utgivande av reglementen m.m. (Departementalkommitterades betänkande 1913, II:2 s. 59.)

Under perioden fram till utfärdandet av den förnyade departementalstadgan 1900 befriades departementet genom de gradvisa modifieringarna av indelningsverket från vissa av de ofta invecklade ärendena rörande detta. Efter indelningsverkets avskaffande genom den nya härordningen 1901 återstod endast ärendena rörande dess avveckling.

Fram till lantförsvarsdepartementets uppgående i försvarsdepartementet 1920 ägde några väsentliga förändringar av departementets ärendesområde inte rum. År 1920 överflyttades departementets samtliga ärenden till det nya departementet. (K.M:ts prop nr 359 1919, s. 27, samt K.M:ts prop nr 3 1920, s. 35.)

Då byråorganisationen infördes inom statsdepartementen vid 1870-talets mitt uppdelades arbetet inom lantförsvarsdepartementet, som ansågs vara ett av de mest arbetstyngda departementen, på två byråer under ledning av kansliråd som byråchefer.

Den ena byrån hade att handlägga besvärsmålen, samt ärenden angående avlöningsförhållanden, medan den andra byrån handlade övriga till den militära administrationen hörande ärenden. En särskild avdelning ställdes direkt under expeditionschefens ledning. (K.M:ts prop nr 1, 1874, s. 15.) Inom denna avdelning bereddes ärenden rörande organisationsfrågor, statsregleringen, tillsättandet av lediga tjänster inom armén, dispensärenden m.m. (Dep. komm. II:2, s. 59.)

Kommandomålen handlades inom lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition. Denna var uppdelad på ett antal "detaljer", som vapenövningsdetaljen, värnpliktsdetaljen, bokdetaljen, mobiliseringsdetaljen m.fl. Kommandoexpeditionen stod under ledning av en generalstabsofficer av vanligen överstes grad. (Dep. komm. II:2, s. 54 f., s. 59.)

Fördelningen av ärendena mellan departementets byråer undergick efterhand vissa förändringar. Vid sekelskiftet handlade första byrån ärenden angående den värvade armén och befästningstrupperna, samt befordrings-, understöds- och pensioneringsmål, besvärsmål m.m., medan den andra byrån handlade ärenden angående den indelta armén (efter 1901 rustnings- och roteringsärenden), besvärsmål m.m. Ärendesområdet för expeditionschefens avdelning var oförändrat.

Några förändringar i departementets organisation kom inte till stånd förrän 1913, då handläggningen av vissa ärenden tillhörande första byrån överfördes till en nyinrättad extra byrå under ledning av en särskild föredragande. Regeringsrättens tillkomst år 1909 kom inte att underlätta byråernas arbetsbörda. Beredningen av besvärssärendena åvilade fortfarande de båda byråcheferna. Den möjlighet som givits i kungl. stadgan av den 5 juni 1909 angående behandlingen av regeringsrättsärendena (SFS 1909 nr 49) att delegera beredandet av dessa till en särskild föredragande kom departementet inte att utnyttja (Dep. komm. I, s. 84).

Vid första världskrigets utbrott var lantförsvarsdepartementet uppdelat på följande byråer, som förutom regeringsrättsmålen handlade nedanstående ärenden:

Första byrån: Ärenden angående värnplikt, landstormen, rekrytering, det frivilliga skytteväsendet, pensionering, underhåll, understöd från invalidhusfonden, tillstånd att utflytta ur riket m.m.

Andra byrån: Ärenden angående avlöning, mötes- och skjutfält, befästningar och byggnader m.m.

Extra byrån: Ärenden angående arméns utrustning, såsom artilleri-, fortifikations-, intendentur- och sjukvårdsmateriel; mathållning; hästar, furagering m.m.

Expeditionschefens avdelning: Kabinettsärenden (dvs utnämningar och förordnanden, tjänstebyten, transport, återinträde i tjänst, avsked och entlediganden) samt administrativa ärenden, inbegripet frågor rörande departementets andel i statsverkspropositionen. (Schotte, Betänkande angående statsdepartementens verksamhetsområden och arbetsformer m.m., 1917, s. 484 ff.).

År 1915 tillkom ännu en extra byrå under ledning av en särskild föredragande, som nu övertog ärenden angående avlöning, mötes- och skjutfält samt andra markfrågor från andra byrån, varjämte den nya byrån även tilldelades handläggningen av vissa organisationsfrågor. Till andra byrån koncentrerades nu departementets regeringsrättsärenden samt ärenden angående vissa byggnader.

De båda extra byråerna blev ordinarie år 1917. Ärendesuppdelningen mellan byråerna bibehölls fram till lantförsvarsdepartementets uppgående i försvarsdepartementet.

Däremot förändrades förhållandena i departementets ledning genom statssekreterarebefattningens inrättande år 1917. Flera av de ärenden som tidigare varit tilldelade expeditionschefen och handlagts inom dennes avdelning överflyttades nu till en avdelning under statssekreteraren. Detta gällde framför allt ärenden angående departementets andel i statsverkspropositionen samt departementets övriga propositioner till riksdagen (SFS 1917, nr 912 § 5).

Lantförsvarsdepartementet hade liksom sjöförsvarsdepartementet under åren 1840–1851 sina lokaler i Stenbockska palatset, Birger Jarls torg 4. Kommandoexpeditionen var dock under denna tid förlagd till det s.k. Preisiska huset vid Drottninggatan. År 1851 flyttade departementet till Mynthuset (det nuvarande Kanslihusets föregångare), där det kvarstannade till 1920 (Kungl. Maj:ts kanslis historia II, s. 143).

Vissa delar av lantförsvarsdepartementets arkiv har blivit föremål för gallringar.

Kungl. Maj:t beslöt i konselj den 20 augusti 1920 att handlingar inom följande ämnesgrupper, föredragna i konselj under åren 1900–1909, skulle utgallras:

- tjänstledighet och förordnande inom departementet;
- flyttningshjälp;
- tillstånd för officer och underofficer att bibehålla dagavlöningsförmåner under sjukdom;
- dispenser från förordningen angående officers- och underofficersvolontärers antagning och utbildning;
- uppskov med eller annan förändring i sättet för reservofficers tjänstgöring;
- officers- eller reservofficersvolontärers insättande i vakanta manskapsnummer;
- befordran och avsked för manskap;
- värnplikt; t.ex. värnpliktigs inskrivning eller uppskov med eller hemförlovning från tjänstgöring jämte annan förändring i sättet för värnpliktens fullgörande och befrielse därifrån samt böter för försummad mönstring;
- ansökningar från värnpliktiga att utflytta ur riket;
- understöd och gratifikationer till krigsmän, deras änkor och barn från Vadstena krigsmanshus' kassa och konungens enskilda fond;
- ombud i skytteförbund;
- rätt att bära skyttemedalj;
- anskaffande av statskalender, skrivmaskin och kassaskåp till departementet eller dess underlydande verk och myndigheter;
- anordnande av telefonförbindelse.

Denna utgallring synes också ha verkställts i betydande utsträckning. Likaså torde den ännu 1920 sammanhållna serien Ansökningar angående understöd ur invalidhusfonden ha utgallrats i stor utsträckning vad åren 1892–1909 beträffar. (Se MRA 1920 s. 243 ff.)

Under åren 1955–1957 ordnades inom riksarkivet tidigare oordnade handlingar härrörande från krigsexpeditionen och lantförsvarsdepartementet. Ordningsarbetet resulterade i två samlingar: krigsexpeditionens och lantförsvarsdepartementets ämnesordnade handlingar samt krigsexpeditionen och lantförsvarsdepartementets registratorskontors arkiv. De i dessa samlingar ingående serierna av handlingar härrörande från lantförsvarsdepartementet har nu upplösts. En konkordans över handlingarnas tidigare och nuvarande placering har bifogats förteckningen.

Stockholm i september 1967
James Cavallie